

Навіть бездонну душевну роботу поета вважали за безпринципність і маскування”

Далі відтворено діалог поета з самим N (“сам власть імуший”, “проповідник грізний”, “божа гроза”), в якому вгадується один з ідеологічних керівників республіки...

Поетові листи того періоду свідчать не тільки про його життєстійкість, а й про теплоту душі і співчутливість, яких не притлумила власна трагедія. Вона не відмежувала його від клопотів і потреб інших людей.

Атмосфера недовір'я вже нависла над П. Карманським, а М. Рильський піклується про контрактацію його на переклад “Божественної комедії” Данте.

Хоча не будемо себе втішати ілюзіями про його безоглядний оптимізм чи невразливість. У згаданому записі О. Довженка дано вельми сумний портрет: “Поет повернувся і поволі пішов по східцях униз. Спина в нього була зігнута од великої ноші, голова біла, ніби весь огонь уже згорів у ній і лишився тільки один попіл”

Під час письменницького пленуму 1949 року, спрямованого на боротьбу з космополітизмом, критикували одного літератора, який два роки тому войовничо виступав проти поета. Як свідчить Б. Буркатов, хтось із товаришів натякнув Максимові Тадейовичу, що настав час розквитатися з битим за те, недавнє. “Чим би я тоді відрізнявся від нього?” — запитав поет, давши цим ще один переконливий урок благородства.

Вистраждане 1947-го закарбувалося у відомих “Зимових записах” (1961):

Братопродавці з білими руками,
І з чорними серцями — ось вони,
Що вслали анонімними листами
Дорогу у кар'єру і чини!

І ходять ще! І ще земля їх носить,
І ми їм досі руку подаєм,
І піт кривавий їм чола не росить
Піт каяття нестерпним тягарем!

Київ *

* Текст подаємо за виданням: “Іван Ільєнко. Жага. Труді і дні Максима Рильського. Документальний життєпис. — К. 1995. — С. 202—210.

Валентина Новак

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ ЯК ЗНАВЕЦЬ І ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Максим Рильський і український фольклор — особливо цікава і важлива тема у вивченні творчої спадщини видатного українського поета і вченого ХХ ст.

Від батька-матері, ще дитиною майбутній поет перейняв особливо шанобливе ставлення до українського барвистого й запашного слова, до пісні, легенди, оповіді. Те всоталося буквально з молоком матері, з порадами-заповітами батька, родового шляхтича, який присвятив себе Україні, вивченню її культури й літератури. Почуття нерозривного зв'язку з народом і дбайливе плекання всього українського панувало в його родині. Батько Тадей Розеславович пише про працю з питань української етнографії і фольклористики. До нашого часу не втратило свого наукового значення його дослідження “До вивчення українського народного світогляду”, що було написано за пропозицією Ол. Кониського (ж. Київська старовина, 1888—1890 рр.) і т. д.

Всі, хто гостює у Рильських (а це часто Володимир Антонович, Олена Пчілка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Левко Юркевич та багато інших) при найменшій нагоді, але завжди доречно прикрашають свої бесіди багатствами народної мови, фразеології. Це, звісно ж, не

проминає чутливого слуху дитини, юнака, будить його вразливу душу, хвилює творчу уяву.

Родина, а потім прості люди рідної Романівки, культурницька оаза Києва (Старицьких-Лисенків) — це той струмок, від якого бере початок ціла ріка, ім'я якій — творчість Рильського. Уже пізніше на березі тієї благословенної ріки стануть поруч із сивочолим патріархом поезії і самовіддані українські Гомери-кобзарі Михайло Кравченко, Єгор Мовчан, Федір Кушнерик, Павло Носач, і народна поетеса Параска Амбросій із Буковини, і садівник із Сквири Яків Магомет, і неперевершений оповідач Остап Вишня та побратими в поезії — Павло Тичина, Володимир Сосюра, Андрій Малишко... Фольклорні скарби, що були передані йому ще від Миколи Лисенка, Миколи Садовського, Ольги Русової та Опанаса Сластіона (а всіх їх — сотні) з роками не лише не втратили привабливості, а навпаки, набули дедалі більшої значимості. Те, що творить, плекає народ серцем, — не одноденка. Воно глибоко западає в душу і зміцнює її творчі сили.

Згодом, здобувши визнання як поет і вчений, Максим Рильський послідовно й неухильно утверджує погляд на український фольклор як дієвий фактор розвитку культури народу, стає його активним захисником і дослідником. Саме він в роки війни очолює академічний Інститут фольклору і етнографії, пише і редагує численні праці про українські народні пісні, прислів'я і приказки, казки, про кобзарів і т. ін. В умовах панування тоталітарного режиму, серед носіїв непопулярних, на віки визначених соціалістичних трафаретів і догм, працювати такій людині, як М. Рильський, було вельми нелегко. То й не дивно, що сучасники іноді бачили поета-вченого немов у двох іпостасях: одного — офіційного, до певної міри “зашореного” в казенні постулати, іншого — непоступливого вченого, чиї справжні погляди базувалися на об'єктивному, глибоко обґрунтованому вирішенні дослідницьких завдань. Та навіть у конче вимушеному (“рятівному”) задля виживання писанні Рильський сприймається як поет, як майстер найперше завдяки вмінню використати в поетичній фразі народні перлини, що він зачерпнув з фольклору. Для ілюстрації — та ж добре знана всіма поезія, що стала одразу буквально крилатою: “Із-за гір та й з-за високих сизокрил орел летить...” Розуміймо: мабуть же, незатишно почувалася душа автора, мабуть же, не раз краяли її, розтерзували сумніви й докори сумління за цю “виживальну” поступливість, за вимушене словослів'я на адресу особи, що спричинила такі жахливі нещастя народу.

І все ж Максима Рильського я уявляю лицарем, якого жорстоко трясла-розтрясала тоталітарна система, ще й лестиво, чимдуж утягувала в свої сіті. Але ж великий талант майстра не у всьому й не завжди піддавався їй. Він залишався (наскільки було можливо, щоб вижити) усе ж борцем. Хоч би на ниві й фольклористики. Масштаби цієї (може, незримої для сторонніх) сутички виходять, звісно, далеко за межі його фольклористичної діяльності, але й у ній присутній драматичний пафос життєвої і творчої долі людини, чиє могутнє художнє обдаровання і невичерпна енергія підступно, хитро й сприятно експлуатувалися для виконання словоблудних соціальних замовлень.

Тут зайве кидати камінь, як мовлять, удогінці. Не хтось, а найперше Максим Рильський, видатний вчений, науковий і поетичний авторитет, нехай іноді роздвоюючись у думці (бо ж іншого вибору й виходу під пресом системи не було), а таки відносячи (відповідного до ортодоксальних ідеологічних рознарядок-розкладок соціалістичної культури) фундаторів народознавства Амбросія Метлинського, Михайла Костомарова, Пантелеймона Куліша, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Павла Житецького до консервативно-націоналістичного напрямку, все ж неодмінно вказує на неабияку цінність фольклорних матеріалів, що вони зібрали. Тут допитливий нащадок може тверезо й неупереджено відкинути флер політизованості — й тоді легко проступає

головний критерій, яким міряє Рильський — дослідник історії фольклористики. А той критерій один — підтверджена часом культурна, естетична значимість, вартісність художніх та наукових надбань народу.

Тут і з плином часу лєвова частка дослідницької діяльності вченого не піддається девальвації чи перегляду. Більше того, є взірцем наукової вимогливості й сумління. І предмет дослідження також залишається актуальним. Цілком справедливо Максим Рильський на вершину піраміди українського фольклору підносить наш героїчний епос. Здобутки цього жанру — то взірець, класика українського фольклору, і позиція дослідника щодо цього недвозначна:

“Слід визнати, що деякі з радянських історичних пісень, які створені, так би мовити, по гарячих слідах подій і не підпали тому колективному шліфуванню, яке забезпечило впродовж віків високу художню цінність дожовтневим творам народної творчості, є ще не досконалими з естетичної точки зору”¹. Або: “Сучасні творці дум і історичних пісень намагаються розповісти про людей і події наших днів за допомогою традиційних засобів творців давніх дум”².

Із цих цитувань бачимо чітку позицію вченого. Визначення — як от: “спроби”, “намагаються” і т. ін. — говорять, що пожовтнева думова творчість для Рильського — все ж вторинна, епігонська, вона здєбільшого може виплодити лише штучну продукцію, сурогат, як правило, позбавлений мистецької цінності.

Справжніми ж перлинами народної творчості є і залишаються ті, що породжені самобутнім генієм народу. А це — давні українські думи та історичні пісні, що навічно ввійшли в скарбницю національної і світової культури.

Треба лише вміти відкривати й пропагувати той скарб. А то неабияка складність. У листі до Миколи Зєрова вчений аналізує вірш товариша під назвою “Класики” Коли розглядати цю поезію, “то (цитую листа — В. Н.) рішуче повстаю проти терміну “лірники-півбоги” Правда, це Куліш хотів надати воздушності цьому терміну (“жє й-воронок”, “лірник одинокий”, але кінець кінцем в уяві українця при слові “лірник” малюється не Аполлон чи Гомер з грецькою лірою, а співець у світі, з хриплим голосом й писклявим струментом, в супроводі якого він співає “Лазаря”³

Народне мистецтво та його атрибутика відтворюють конкретні історичні й національні реалії, а тому звертання до них має бути особливо дбайливим та бережливим. Будь-які перекручення, прикрашання, дорєдаговування й “доповнення” тут протипоказані й неодмінно ж негативно позначаються на цінності оригіналу. Тут усе, як у храмі неповторних сталактитових чарівних скульптур — дихни необережно, грубо ступи в печеру — й відточена природою, загадкова краса враз зруйнується, понівечиться, зникне...

“Лицар краси й добра”, Максим Рильський завше стояв на варті естетичних, духовних витоків повноводої ріки рідної культури. Самобутня, незглибима, наповнена живодайними джерелами творчості народу ця ріка, сьогодні, в час, коли руйнуються догмати та ідеали насадженої тоталітарним режимом культури, має стрімко вилитися, розвинути в нову за змістом і формою культуру українського народу — вільного у своїй власній незалежній державі.

І тут підхід Максима Рильського, як вченого, особливо дбайливого при вивченні й осмисленні всенародного духовного скарбу, не втрачає актуальності. Сучасний менталітет і нові прикмети епохи зобов'язують нас не кинути в забуття те, що залишається з народом, а отже, негнїним.

М. Рильський навіть у тих умовах, в яких йому довелося працювати, звернув увагу сучасника не так на барабанний дріб та маршевий хід колон під червоними прапорами, як на часто забуті перлини народного мистецтва, які мало хто хотів піднімати із замулених джерел.

Вимогливий і сумлінний дослідник і критик, він вів безкомпромісну розмову про сурогати народної творчості й відкривав нам очі на те, що “малохудожні віршики... справжнє лихо”, а липові, фарисейські бойові пісеньки та закличні гімни — то аж ніяк не поезія, а словоблудний фальш, полова, яка може когось осліпити, але яку відвіє час. Він — справжній фольклор — то “животворний фермент літератури”, як тонко підмітив Рильський. Без фольклору немає високої літератури, немає, як ріки без джерел. Вододіл може пролягати лише між справжнім, вартісним фольклором і половою-сурогатом. Друге ми відкидаємо, відвіємо геть. Діаманти ж беремо в дорогу, вони самі по собі вже мистецькі надбання, які зайве переписувати чи обтинати. Бо то вже буде підробка, фальсифікація, щось чуже первісності й чистоті. Вчений цілком слушно застерігає: фальсифікування народної творчості у декого з фольклористів 19 ст., увійшло, так би мовити, у звичай. Проте треба застерегти, що питання це потребує ретельного вивчення. Можливо, не все віднесене колишніми фольклористами до фальсифікатів підходить під цю категорію”⁴

Щодо вживання носіями фольклору архаїзмів, старослов'янізмів, діалектної лексики Максим Тадейович дотримується творчих позицій, заснованих, перш за все, на максимальній повазі до авторського тексту.

Показова з цього погляду його позиція з приводу дискусії на сторінках “Літературної газети” в 1958 р. між текстологами — прибічниками тільки автентичних фольклорних публікацій — і фольклористами, що схильні адаптувати їх в рамках сучасної літературної мови. В статті “Кілька зауважень” вчений виступає проти спроб стерилізувати публікації фольклорних матеріалів, наполягаючи на необхідності збереження мовних особливостей записів, виходячи з інтересів живого побутування фольклору. Але ж відомо, що вчений вважав природним процес нівеляції архаїзмів, діалектів, говірок та створення загальнонародної національної мови. Характерним прикладом упорядницької діяльності митця в цьому напрямку є хоча б редагування “Лиса Микити” І. Франка для дитячого видання, за яке й “зустрів закидів” з боку прихильників автентики.

Тут немає суперечностей: як зазначає сам Максим Тадейович, в даному разі йшлося не про академічне видання творів І. Франка, а про казку для читачів саме дитячого віку, отже маємо приклад гнучкого ставлення до публікації тексту в залежності від призначення видання.

Досліджуючи українські думи, фольклорист підкреслює, що “граматичні неправильності” здебільшого продиктовані вимогами ритму, рими, надання емоційної виразності, тобто несуть своєрідне естетичне навантаження. Він відстоює право сучасних виконавців дум на збереження архаїзмів, старослов'янізмів, посилаючись на приклад славетного Остапа Вересая, який, вважаючи недопустимим модернізувати мовний колорит дум, роз'яснював слухачам сучасне значення архаїчних чи псевдоархаїчних слів і виразів⁶

Необхідність вивчення словесного і музичного фольклору в багатомірних зв'язках з національною культурою і побутом, невід'ємною складовою яких вони завжди були, М. Рильський обстоює в статті⁷, присвяченій, зокрема, взаємодії етнографії і фольклористики. В цій же статті та інших своїх працях учений окреслює практичні завдання, пов'язані із збиранням, вивченням, публікацією фольклору.

Першочерговий обов'язок організаторів та дослідників в галузі фольклористики Максим Рильський вбачає в розгортанні масового руху щодо збирання фольклорного матеріалу на місцях.

Роботу по збиранню фольклору Максим Рильський радить провадити за принципом: “записувати треба все”, в той же час наголошує на необхідності дотримання високих критеріїв у виданні здобутків фольклору: “...треба подумати чи варта вона (пісня. — В. Н.) публікації — особливо в популярному, а не строго науковому виданні — і чи гідна похвали?”⁸

Необхідність вивчення скарбів народної творчості в школах та вищих учбових закладах учений підкреслює і в своїх теоретичних працях, і в публічних виступах; вважає обов'язковим введення фольклористики та етнографії в навчальну програму вузів.

Лейтмотивом всієї культурно-просвітницької діяльності М. Рильського було формування людської особистості за ідеалами високої духовності, особливу увагу митець приділяв естетичному збагаченню юного покоління. “Поезія, образне слово, якісні й чисті емоції — могутні чинники в формуванні дитячих душ”⁹

Максим Тадейович зробив величезний внесок в справу духовного розвитку українського суспільства як організатор, редактор, упорядник численних наукових і художніх видань в галузі фольклору і народознавства.

Особисту роль Максима Рильського у визначенні та реалізації генеральних напрямків розвитку народознавства в Україні видно хоча б з того, що по його смерті ряд масштабних починань, пов'язаних з його іменем, так і не було завершено. Це стосується зокрема 50-томної серії “Українська народна творчість”, започаткованої в 1961 р., капітальної праці “Українці”, що замислювалася як монографічне історико-етнографічне дослідження. Разом з тим сьогодні маємо всі умови для відродження і втілення наукових ідей та задумів М. Рильського, про що свідчить, зокрема, відновлення роботи над “Українцями” в ІМФЕ ім. Максима Рильського.

Через творчу спадщину М. Рильського (як поетичну, так і науково-критичну) проходить яскравою стрічкою думка про те, що фольклор ніколи не відіме, не зникне. Можуть змінюватися, трансформуватися його форми, але він буде існувати завжди. З цього приводу він писав у одній із своїх статей:

“Взагалі я б не взявся провести різку демаркаційну лінію між фольклором, народною творчістю — будемо в даному разі говорити про словесну — і між літературою... Хто скаже, що Шевченко і Бернс — це не література? І хто, з другого боку, не погодиться, що і у Шевченка, і у Бернса є такі перлини лірики, які всім своїм характером, колоритом, стилем, лексикою, синтаксичною будовою стоять в одному ряду з піснями безіменних авторів українського і шотландського народів?”¹⁰

В ряді інших статей вчений теж обстоював думку про якісно новий ступінь у розвитку народної словесної творчості — народження, так би мовити, “на законній основі” нового музично-словесного мистецтва, що цілком би спиралася на художні традиції класичного фольклору. Народна поетична творчість, як і інші види культури, постійно змінюються, трансформуються, модифікуються. А значить, ніякої мови про “відмирання” фольклору не може бути.

Інтерес до фольклористичних надбань Максима Рильського помітно зростає сьогодні. І не останню роль у цьому відіграла публікація окремого шістнадцятого тому ХХ-томного зібрання творів видатного митця і вченого (плід багаторічної самовідданої діяльності колективу літературно-меморіального музею поета на чолі з його директором Богданом Рильським у творчій співдружності з Інститутом МФЕ ім. М. Т. Рильського та Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України). Це результат довготривалих пошуків, наукової старанності та дослідницького завзяття, що дозволило зібрати та упорядкувати унікальні за змістом матеріали. Головна заслуга в цьому Богдана Рильського і працівниці Музею (нині директора) Ніли Підпалої.

Ці фольклористичні розвідки були раніше вміщені в найрізноманітніших збірниках і періодиці. Подані у томі фольклористичні праці наочно ілюструють розмах наукових зацікавлень Максима Рильського, його гострий аналітичний дослідницький розум, хист у поєднанні з бездоганним художнім смаком.

Вчений, розглядаючи фольклорний процес як невід'ємну складову культури нації, включає в коло наукового аналізу різноманітний за

тематикою, жанром та походженням фольклорний матеріал. Привертають тут увагу статті, присвячені давньому українському фольклору, думам про козацтво, патріотичній народній пісні Другої світової війни та сербському історичному епосу. Значне місце у фольклористичних розвідках Максима Рильського (16-й том) відведено питанням виникнення та побутування фольклору, його взаємин з літературою.

Науковий доробок Максима Рильського, представлений у шістнадцятому томі, ілюструє досягнення його як вченого, теоретика, новатора, котрий торкається проблем походження різних жанрів та форм народознавчої науки, особливостей творчого й виконавчого процесу, перспектив розвитку фольклористики та наук, що її вивчають. Доречно згадати праці вченого-фольклориста, в яких він виступає дослідником і пропагандистом міжслов'янських фольклорних та фольклористичних взаємин.

Лише кропіткий аналіз усього наукового та організаційно-практичного доробку вченого може дати об'єктивне уявлення щодо обсягу проблем, над якими працював невтомний вчений-енциклопедист; визначити його наукові й громадянські заслуги як в минулому, так і в сучасному процесі духовного оновлення. Тому, як нам здається, було б доцільним, беручи 16-й том зібрання творів митця як основне джерело для наукових спостережень та досліджень, доповнити його ще одним окремим виданням кращих фольклористичних праць Максима Рильського.

Київ

- ¹ Рильський Максим. Зібрання творів у двадцяти томах. Т. 16. — К., 1987 — С. 139.
- ² Там само. — С. 156.
- ³ Там само. — Т. 19. — С. 137.
- ⁴ Рильський Максим. Героїчний епос укр. народу. Т. 16. — К., 1987 — С. 132.
- ⁵ Рильський Максим. Кілька зауважень. Зібрання творів у двадцяти томах. Т. 16. — К., 1987 — С. 99.
- ⁶ Рильський Максим. Героїчний епос укр. народу. Т. 16. — К., 1987 — С. 127.
- ⁷ Рильський Максим. Вступ до кн. "Українська народна поетична творчість: Дожовтневий період" — К., 1958. — Т. 1. — С. 5; Зібрання творів у двадцяти томах. — Т. 16. Додатки. — К. 1987 — С. 489.
- ⁸ Рильський Максим. Зібрання творів у двадцяти томах. — Т. 16. — К., 1987 — С. 110, 112.
- ⁹ Рильський Максим. Вечірні розмови. — К., 1962. — С. 120, 124.
- ¹⁰ Рильський Максим. Зібрання творів у двадцяти томах. — Т. 16. — К., 1987 — С. 84.

ПІД ХРЕСТ ТВІЙ СТАЮ

Під хрест Твій стаю,

[Спасителю мій милий,

(2) І молю Тебе, о, дай же мені
За гріхи жаль ширій.

За мене терпів, за мене Ти розп'явся!

(2) За гріхи мої, провину мою,
Убити Ти дався.

Ісусе Ти мій! Твої безмірні муки

(2) Сильніше від слів взивають мене
До жалю, покути.

О, рани Твої, хоч і без уст і мови.

(2) Кличуть вони нас, взивають завжди
До Твоєї любови.

подай же мені про них все пам'ятати;

(2) Любити Тебе, боятись гріха,
Тебе прославляти.